

nekoresponduje s možností standardního politického výběru.

Recenzovanou publikaci lze chápat jako programové vymezení se vůči tradicionalistickým a schematickým pohledům na krajanské komunity. Její autoři polemizují se zužujícím a namnoze zavádějícím nacionalistickým výkladem, který v českém odborném bádání dominoval od počátku 20. století a s jehož dozvuky se setkáváme stále. K přínosům knihy patří rovněž srovnávací záběr. Fakt, že jednotlivé metodologické koncepty jsou plně využitelné pouze pro určitá témata, je pochopitelný již s ohledem na různorodou pramennou základnu, která především pro starší historická období představuje omezení. Individuálnímu zaměření ostatně odpovídá i rozdílná míra problematizace termínu „krajan“. Autorský kolektiv každopádně dokazuje, že opuštění představy krajanů coby přesazených větví primordialistického českého národa je badatelskou nutností. Se samotným termínem „krajan“ se budeme jistě setkávat v akademické literatuře i nadále (už proto, že se objevuje v samotných zahraničních komunitách), jak ale v úvodu poukazuje Luděk Jirka, je nutné učinit z něj „kategorii analýzy“ (s. 12). Publikace *Krajané: hledání nových perspektiv* nabízí zajímavé faktografické informace, ale snad ještě přínosnější je jako zdroj inspirace pro badatele zaměřené na rozličné aspekty migrační tematiky – ať už etnology, etnografy, sociology, kulturní antropology, či historiky.

Marek Vlha

Pavel Pospěch: *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*

Sociologické nakladatelství (SLON), Praha 2015, 194 s.

Studie Pavla Pospěcha je jednou z mála publikací, které se věnují problematice městského veřejného prostoru a jeho regulace v českém, ale i obecněji středoevropském prostoru. V tomto smyslu se jedná o ojedinělý publikační počín. I když problematika měst je v současné české sociologii i sociální geografii poměrně frekventovaným tématem, otázky vývoje veřejného prostoru zde stojí pohříchu spíše na okraji zájmu. Vlastním cílem Pospěchovy studie ovšem není analýza regionálních specifik veřejného prostoru a jeho dynamiky a nejedná se ani o komplexní analýzu fungování nákupních center v Česku nebo ve světě. Mnohem spíše autor usiluje o to, popsat a inovativně uchopit ideu regulace prostoru, respektive jeho interakčního řádu, a tuto ideu představit ve dvou typech prostředí, které jsou na jednu stranu podobné, ale na druhou radikálně odlišné, totiž v tradičním veřejném prostoru měst a v nákupních centrech. Právě odlišnost těchto dvou prostorů využívá autor k tomu, aby popsal dva odlišné módy regulace prostoru, totiž intersubjektivně vyjednávaný a zároveň vnitřně internalizovaný regulativ, díky němuž lidé bezděčně vědí, jaké formy chování a interakcí jsou ve veřejném prostoru přiměřené, a regulativ vnější, vynucovaný sociální kontrolou a nejrůznějšími formami dohledu. Text, zřetelně ukotvený v interakcionistické tradici sociologie, je napsán svižným

esejistickým stylem a autor v něm prokazuje svou schopnost přiblížit předkládanou problematiku čtivým jazykem. Zřetelně přiznává zásadní ovlivnění svého uvažování Goffmanovou sociologií. Přejímá od Goffmana základní ideu existence vnitřního regulativu mezilidských interakcí a pokouší se ji aplikovat na uvažování o městském prostoru.

Hlavní poselství Pospěchovy knihy lze shrnout do poměrně hutné teze. Vychází z přesvědčení, že nejdůležitějším specifickým veřejného prostoru je to, že se v něm lidé setkávají s osobami, které neznají. Lze tak hovořit o tom, že pro veřejný prostor je typická přítomnost „cizinců“ a jejich nepředvídatelnost. Vyplyvá z ní atraktivita veřejného prostoru, ale i potenciální pocit ohrožení. Interakce s nepředvídatelnými cizinci ovšem musí být regulovány a musí se opírat o sdílená pravidla. Tak je pocit ohrožení redukován na únosnou míru. V tradičním veřejném prostoru měst vznikl spontánně vnitřní regulativ svazující interakce s cizinci do předvídatelného rámce. Stále silněji se ovšem ve veřejném prostoru prosazují vnější formy sociální kontroly. Nejzřetelnější projevy tohoto posunu od vnitřního regulativu k vnější sociální kontrole jsou patrné právě v nákupních centrech. Autor v závěru argumentuje, že posílení vnějších forem regulace může přispívat k oslabování původního spontánního interakčního řádu a vede tak ke změnám povahy veřejného prostoru.

V jednotlivých kapitolách knihy autor postupně rozvíjí argumentaci na podporu své základní teze. V první kapitole polemizuje s normativními definicemi veřejného prostoru zdůrazňujícími jeho všeobecnou přístupnost a otevřenost

a protikladnost vůči prostorům soukromým. Naproti tomu nabízí jako výchozí definiční bod veřejného prostoru sociální heterogenitu, z níž vyplývá neustálá přítomnost cizinců. Představa cizince, který zaplňuje veřejný prostor, je pro autorovu argumentaci klíčová. Přítomnost cizinců neinterpretuje pouze jako setkání s lidmi, které člověk osobně nezná, ale především s lidmi, kteří jsou obtížně čitelní a nepředvídatelní. V takto chápaném veřejném prostoru se nutně stává základním problémem nesamozřejmá existence sociálního řádu.

S využitím především Goffmanových prací pak autor odvozuje několik pravidel, která mají tvořit základ vnitřního řádu veřejného prostoru, přičemž nejobecnějším pravidlem je neosobnost, resp. neosobní zdvořilost, která odhlíží při mezilidské interakci od individuálních charakteristik jednajících osob a umožňuje zachovávat formálně zdvořilý a zdrženlivý postoj.

V následující kapitole pak Pospěch rekapituluje několik posledních dekád odborného diskursu týkajícího se veřejného prostoru, přičemž v tomto nutně výběrovém přehledu zdůrazňuje jako jednotící linii výpověď o tom, že veřejný prostor je ohrožován a nachází se v úpadku. Sleduje přitom dva procesy, které mají být odpovědné za úpadek veřejného prostoru, totiž jeho postupnou privatizaci a úsilí o sanitizaci a pacifikaci s vyloučením nežádoucích, nepředvídatelných a potenciálně ohrožujících prvků. Veřejný prostor se tak má stále více podřizovat soukromým zájmům ekonomických aktérů a zároveň se stávat atraktivnějším pro střední třídu. Oba procesy vedou k exkluzi nejnižších sociálních vrstev, zejména lidí, kteří

nemají ekonomické prostředky k tomu, aby se mohli stát vítanými zákazníky, a zároveň představují potenciální nebezpečí nebo ohrožení pohodlí pro lépe situované. Procesy privatizace a sanitizace veřejného prostoru tak jsou interpretovány jako posun od prostoru občanského k prostoru tržnímu a jako vylučování odlišností a nepředvídatelnosti. Zároveň oba procesy spoléhají v rostoucí míře na vnější formální sociální kontrolu prostřednictvím kamerových systémů, bezpečnostních služeb a celkového designu prostředí.

Druhá polovina knihy se věnuje prostředí nákupních center. Na rozdíl od první části je postavena na autorově empirickém výzkumu zahrnujícím rozhovory, studium dokumentů i zúčastněné pozorování dění v prostředí center. Tato kombinace metod slouží k získání informace o tom, jakým způsobem je realizována vnější regulace prostředí center a k jakým slouží cílům. Mechanismy sociální kontroly v centrech jsou podle Pospěcha postaveny na existenci domovních řádů, jejichž pravidla umožňují velmi efektivně kontrolu personalizovat. Dávají tedy těm, kdo vykonávají dohled, možnost nejen zaměřit se na zakázané jednání, ale zároveň vyloučit z prostředí centra příslušníky nežádoucích skupin, jejichž přítomnost by mohla ohrožovat pohodlí ostatních návštěvníků nebo vést k nepředvídatelným situacím a ekonomickým ztrátám. Podle Pospěcha se centra prezentují jako bezpečný, předvídatelný a pohodlný prorodinný prostor. Vnější kontrola se tak zaměřuje na všechny elementy a osoby, které mohou tuto identitu center narušovat. Pečlivý a mnohovrstevnatý popis fungování vnější kontroly v nákupních centrech patří k nejpůsobivějším pasážím studie.

Smysl vnější kontroly v nákupních centrech působí podle Pospěcha podobným směrem jako vnitřní regulativ tradičního veřejného prostoru. Jeho cílem je zvýšení předvídatelnosti prostředí pro jeho uživatele. Zatímco však vnitřní regulativ umožňuje zvýšení předvídatelnosti tím, že kultivuje podobu interakcí mezi cizinci, vnější kontrola usiluje o odstranění všech rušivých a nepředvídatelných elementů. Odsud už je jen krůček k autorově závěrečné tezi, že nákupní centra „jako laboratoře na výrobu vnější regulace tento [vnitřní] řád potlačují, neboť likvidují podmínky jeho vzniku“ (s. 171).

Analýza fungování vnější kontroly v nákupních centrech i teoretické rozpracování teze o dvou navzájem na sobě závislých módech regulace prostoru jednoznačně stojí za pozornost. K celkové koncepci knihy a některým jednotlivostem lze mít ovšem výhrady. Slabým místem je nevyváženost celé studie. Pospěch slibuje v knize ukázat porovnání podoby regulace tradičního veřejného prostoru a nákupního centra, resp. rozbor vnitřní a vnější podoby regulace. Zatímco ovšem vnější regulaci popisuje na základě podrobné empirické evidence, včetně velkého množství odporovaných příkladů, na nichž dokládá svá tvrzení, vnitřní regulace, která má být typická pro tradiční veřejný prostor, je odvozena pouze na základě analogie ke starším teoretickým konstrukcím. Zážitek cizosti prostředí ve veřejném prostoru a zacházení s ní, pravidla prostoru, jejich vyjednávání a dynamika, to vše je u Pospěcha teoretickým konstruktem, neopřeneseným o empirii. Pospěch se při rozpracovávání konceptu vnitřní regulace prostoru opírá o Goffmana a jím popsaná pravidla interakčních

řádů v sociálních situacích. Pravidla, která postuluje pro veřejný prostor, jsou ale velmi zobecněná. Pozornosti knihy tak uniká, že veřejný prostor je z hlediska interakčních řádů silně diferencovaný a v různých veřejných prostranstvích a při různých situacích platí různá pravidla. Snaha vysvětlit vnitřní řád veřejného prostoru odkazem na existenci cizinců v něm a nutnost vypořádat se s vyplývající nepředvídatelností, celé téma až příliš zjednodušuje.

Souvisí s tím i druhé slabé místo studie, totiž úsilí definovat veřejný prostor právě skrze přítomnost cizinců. Obávám se, že pojetí veřejného prostoru jako místa, kde se lidé setkávají s cizinci, nestojí na o mnoho pevnějších základech než jiné definice, s nimiž autor v knize polemizuje. Není až tak zřejmé, jak tvrdí Pospěch, že prožitek veřejného prostoru je zásadně spjat s cizostí a s nepředvídatelností. V celé knize je přitom tento argument klíčový. Podle Pospěchovy argumentace je postava cizince na ulici, respektive v klasickém veřejném prostoru, jiná než postava cizince v nákupním centru. V nákupních centrech díky existenci vnější kontroly nejsou podle Pospěcha ostatní návštěvníci centra vnímáni jako nepředvídatelné osoby a jejich „cizost“ je tak zásadně redukována. Nejsm si jist, zda Pospěch nepřeceňuje jak význam heterogenity veřejného prostoru, tak sílu vnější kontroly působící v nákupních centrech. Bez hlubšího, empirii podloženého zkoumání toho, zda lidé skutečně prožívají prostředí nákupních center jinak než tradiční veřejný prostor a zda zde jejich interakce mají jinou povahu, nejsou Pospěchovy úvahy v tomto ohledu zcela přesvědčivé. Zpochybnění teze o zásadní roli prožitku cizosti pro tradiční veřejný prostor a její úspěšné pacifikaci v nákupních

centrech by ale výrazně oslabilo autorův závěr, že rozvoj vnější kontroly v nákupních centrech může vést ke změnám v povaze tradičního veřejného prostoru, protože zbavuje jedince nutnosti používat vnitřní regulativy.

Pospěch rozhodně neprezentuje svou knihu jako analýzu regionálních specifik veřejného prostoru a úspěšně usiluje o obecnější teoretickou výpověď. To je legitimní cíl. Na druhou stranu je až překvapivé, jak silně je kniha závislá na převážně anglosaské odborné literatuře. Nejsilněji patrné je to v pasážích věnovaných debatě o úpadku veřejného prostoru ve městech. Je patrné, že diskurs ohrožení veřejného prostoru, jeho privatizace a rostoucí množství zásahů proti rušivým elementům vycházejí zejména z reality Spojených států amerických. Pospěch sice explicitně uvádí, že situace v evropských městech je poněkud odlišná, zejména co se týče role formální kontroly a sekuritizace veřejných prostor, nicméně nikde nezkoumá, zda je diskurs ohrožení aplikovatelný v českém, nebo obecněji ve středoevropském, resp. postsocialistickém prostředí, nebo nikoliv, a jaká jsou specifika zdejší dynamiky veřejného prostoru a jeho odraz v politických či odborných diskuzích. Pravdou je, že k tomuto tématu mnoho odborné literatury není, i když v uplynulých letech bylo téma využívání veřejného prostoru a jeho vyjednávání představeno například v několika státech věnovaných prostorovým aspektům bezdomovectví na stránkách českých odborných časopisů (Vašát, Hejnal). Bylo by možné ukázat, že veřejný prostor středoevropských měst prochází specifickou trajektorií, v níž důležité místo hraje jeho odideologizování a následná komercializace, ale zároveň i zvýšená míra

investic a změny způsobu využívání (Stanilov 2007).

I přes uvedené výtky platí hodnocení z úvodu recenze, že totiž Pospěchova studie představuje ojedinělou publikaci díky využití interakcionistického přístupu ke studiu některých aspektů regulace veřejného prostoru a poskytuje tak urbánní sociologii i antropologii důležitou, často přehlíženou perspektivu.

Josef Bernard